

“Het zou kunnen dat ze zich zonder me redden”

Door Menno Hurenkamp

Het is een terloopse waarneming die een van de deelnemers aan een lopend onderzoek deed. Dat onderzoek gaat over de vraag hoe burgerinitiatieven omspringen met de gevolgen van corona. Mijn collega's van de Universiteit voor Humanistiek Neeltje Spit en Kors Visscher hebben het voortouw en ik draai mee, net als Evelien Tonkens en Margo Trappenburg. We hebben de verslagen nog niet uitgewerkt en de citaten nog niet teruggegeven aan de deelnemers, dus ik houd het citaat verder maar anoniem. Zo gezaghebbend is de waarneming bovendien ook niet.

Sterker, het zou helemaal niet mogelijk zijn al waarheden te verkondigen. Micro-sociologisch onderzoek is een beetje te vergelijken met archeologie, het kost wat graafwerk om de relevante patronen in emotionele en normatieve reacties van mensen te ontdekken en ordenen. Waarom zeggen mensen wat ze zeggen? Misschien is de vraag van een onderzoeker niet meer dan een aanleiding om eventjes een mening te uiten die de respondent gisteren nog hoorde op een verjaarspartijtje, en die hij morgen weer vergeten is.

Als je te haastig conclusies trekt graaf je net zoals de Duitse archeoloog Heinrich Schliemann aan het eind van de 19^e eeuw, dwars door het onder de grond verstopte klassieke Troje heen. Dat is misschien niet de meest aardige vergelijking voor een beschouwing in een Almeerse bundel, omdat de stad immers een gegarandeerd artefactvrije bodem heeft. Maar het beeld is vermoedelijk helder. Je moet wat opletten als onderzoeker en dat kost meestal tijd.

Niet iedereen neemt nu de tijd. Links van mijn bureau ligt inmiddels een stapeltje boeken (zes stuks) over 'de wereld na corona'. Psychiaters hebben zich gebogen over de noodzaak ons ego opnieuw te calibreren, historici hebben parallellen getrokken met de aardbeving die Lissabon trof in 1755 en andere rampen, economen hebben laten zien dat dit hét moment is om te investeren in de arbeidsmarkt (of juist niet), politicologen hebben vastgesteld dat de democratie juist nu erg belangrijk is.

Wie door zijn of haar oogleden naar het stapeltje boeken kijkt, ziet dat iedere auteur vooral stevig stokpaardt. De college-aantekeningen zijn nog eens opgeschud en hier en daar is met zoek-ervang 'financiële crisis van 2008' overgeplakt door 'covid-19'. Het is allemaal geschreven voor of in de zomer van 2020, toen de quarantaine achter de rug leek en iedereen voorzichtig de mouwen opstroopte om in het najaar allerlei vormen van schade te herstellen.

Maar we raken langzamerhand in de greep van een 'tweede corona golf'. Met minder zieken en minder expliciete beelden. Maar met evenveel thuiswerken en afstand-onderwijs, en met theaters, concertzalen en poppodia die steeds meer mensen naar huis sturen. En met een kas voor steunoperaties die leeg raakt, en bedrijven die alsnog bezwijken.

De gevolgen voor de samenleving en de economie zijn nog helemaal niet te overzien. Natuurlijk is corona hét bewijs dat we minder vlees moeten eten, vliegen en roken, en dat het wereldhandelssysteem op de schop moet. Maar dat moest toch allemaal al gebeuren, het zijn bestaande opvattingen die door hun aanhangers nog eens de wereld in geslingerd worden.

Het zijn varianten op het klassieke politieke antwoord, dat altijd draait om 'meer'. Er moet méér vrijwilligerswerk, de overheid moet méér doen, de markt moet méér doen, er moet

méer naar mijn adviezen geluisterd worden. En daar past dat stapeltje boeken keurig bij. (De Vlaamse dichter Herman de Coninck schreef: 'er is te weinig weinig'.)

Wat zien we zélf nu echt anders? Die vraag laat zich minder makkelijk beantwoorden. Maar daar wil ik hier wel naar toe. In het onderzoek dat we – via beeldverbindingen – doen onder actieve burgers proberen we vast te stellen of mensen zich meer of anders organiseren om iets voor de samenleving te doen.

Zien initiatiefnemers nieuwe kansen, om via skype, zoom en andere digitale techniek een achterban te mobiliseren of een doelgroep te bereiken? Of is het onnozel om te veronderstellen dat de vaak dunne of tijdelijke verbindingen tussen buurtbewoners in stand blijven wanneer afstand het voorschrift is?

Het blijkt al best een toer om mensen digitaal bij onderzoek te betrekken. Het zijn per slot veelal geen academici of beleidsmakers, types die er meestal wel gein in hebben om te laten zien hoe handig ze op hun 50^e toch nog zijn met een computer. Waar het normaal genoeg is om bijvoorbeeld langs het buurthuis te gaan om deelnemers te vinden, moeten we nu regelmatig een paar keer bellen, benadrukken dat beeldbellen in een groep niet eng is en alle software grondig uitleggen. Het aardige is dan wel weer dat je vervolgens mensen spreekt die niet permanent aanschuiven aan experttafels of zich op een andere manier erg belangrijk voelen.

Een van de respondenten in de eerste ronde van het onderzoek was een mevrouw van een jaar of zestig. Ze zet zich al decennia in voor asielzoekers en statushouders, met een overduidelijke intrinsieke motivatie. Ze helpt mensen door de bureaucratie, langs de beroemde welkomsthaag van loketten en formulieren waarmee nieuwkomers ontvangen worden. Ze doet dit omdat ze vindt dat deze mensen recht op hulp hebben.

Haar doelgroep is haar natuurlijk dankbaar, want negen van de tien keer heeft deze al stress genoeg, door het dagelijks leven in een AZC of vergelijkbare omstandigheden. Ook de bewoners van de loketten geven haar natuurlijk terug dat ze goed werk doet, omdat het leven van ambtenaren en professionals makkelijker wordt wanneer er een vrijwilliger in de buurt is. Deze mevrouw heeft duidelijk een erkende functie.

Over de vraag wat ze nu ziet veranderen, dacht ze een tijdje na. Nee, bij de lokale overheid zag ze niet echt een ander patroon dan voorheen. Het is daar net wat stiller dan normaal, maar vroeger was het ook al geen heksenketel in de interactie.

Het zou kunnen, zei ze toen, dat die statushouders zich ook zonder mij redden. Dat ze er in slagen zelf de brief te lezen die gisteren is binnengekomen, of dat ze zelf iemand vinden die de brief vertaalt. Dat ze zich spontaan bij inburgering melden. Ze wist het niet, want ze had eigenlijk nog amper contact met haar achterban. Maar ze bracht zelf de mogelijkheid op, dat haar werk niet altijd nodig was. Sterker, ze suggereerde dat statushouders die het zelf voor elkaar kregen met de gemeente te praten, daar misschien best happy over zouden zijn. Happier dan wanneer ze geholpen waren. Want tja, als een van die mensen écht in de problemen zou zijn geraakt, dan had ze het toch langzamerhand wel gemerkt?

Het is zeker niet de bedoeling om via deze mevrouw de 'mensen in hun kracht zetten'-riedel te lanceren. Nagenoeg alle betogen die sturen op eigen initiatief zijn vertekend door inkomens- en opleidingseffecten, of door buurteffecten. Daar waar mensen de dingen zogenaamd 'zelf doen', heeft negen van de tien keer eerst de overheid of het middenveld flink wat gedaan. Dat zal de komende jaren a fortiori blijken, zoals het de komende jaren ook een *career limiting remark* voor politici en ambtenaren zal blijken om voor een 'terugtrekkende overheid' te pleiten.

Waar het om gaat is dat onze respondent in staat en bereid was over haar eigen rol na te denken. Deze vrijwilliger helicopterde even boven haar eigen inspanningen en zag de mogelijkheid dat haar doelgroep ook zonder haar gelukkig werd. Niet iedereen hoeft permanent op zichzelf te reflecteren, het leven zou ondraaglijk worden. Maar deze bedachtzaamheid was ik nog niet tegengekomen in de dagelijkse beschouwingen over corona. Welke conclusie ze hieruit trekt, of ze direct weer aan de slag gaat zodra het kan of er mee stopt, dat valt niet te zeggen. Ik zet mijn geld op doorgaan.

We moeten eens afwachten wat er uit de rest van het onderzoek komt. De enorme steun die regering en overheid in het voorjaar van 2020 kregen – ongekende, Noord-Koreaans aandoende waarderingscijfers – staat inmiddels onder druk, door de regelmatig tegenstrijdige regelgeving, door gezagsdragers die zichzelf niet aan de regels houden, door vermoeidheid met de situatie.

Een deel van de respondenten vertelt dat ze eerst opgewekt waren over de overheidsaanpak, maar zich nu een beetje gepiepeld voelen. Het zijn toch veelal burgers die het graag goed doen, geen anarchisten. Hun motivatie groeit in ieder geval niet wanneer ze zien dat de overheid het zelf eigenlijk ook niet zeker weet of niet altijd serieus neemt. In sommige gemeenten is er opeens subsidie voor initiatief beschikbaar, en in anderen weer niet. En ze hebben lang niet altijd een idee wie dat geld krijgt.

Maar een ander deel heeft een ander verhaal. Namelijk dat ze juist wat meer vrijheid nemen, zich in ieder geval in hun eigen leven minder aantrekken van de regels over afstand houden en thuisblijven. Niet voor niets is de inventiviteit bij hulp op afstand groot - websites, apps, chatgroepen te over.

Neem daarbij dat de krimpende economie het aanbod aan hele en halve vrijwilligers eerder zal vergroten dan verkleinen. Het zal per gemeente verschillen, maar wat aan de traditionele kant van het middenveld misschien nog net wat sneller verdwijnt – zoals de hulp rond kerken die nu lastiger tot stand komt – wordt gecompenseerd door mensen die graag even de handen uit de mouwen steken.

Het is dus voorstelbaar dat de actieve burgers die gewend zijn met (of tegen) de overheid te denken nu niet zo veel meer doen, dat de initiatieven gericht op duurzame energie of inrichting van de openbare ruimte een beetje stilliggen. Als de gemeentehuizen dicht zijn, waar zullen die burgers dan moeten aankloppen? Maar het lijkt tegelijkertijd logisch te veronderstellen dat de informeel georganiseerde burgers, zoals onze mevrouw die asielzoekers helpt, net wat minder last hebben van de quarantaine, omdat ze zelf hun plannen maken.

Dan lijkt het er dus sterk op dat de enige decennia geleden ingezette individualisering of informalisering van het maatschappelijk middenveld zich door corona verhevigd doorzet – waarmee ik me beschaamd schaar in het rijtje van zojuist door mij bespote onderzoekers die in deze crisis graag bewijs voor hun eerdere stellingen zien. *Minder maatschappelijke inzet* door lidmaatschappen van verenigingen, *meer maatschappelijke inzet* door deelname aan eenmalige of evenementen of aan projecten, tijdelijk activisme gestuurd door solidariteit verweven met plezier en misschien ook wel pogingen om het cv op te krikken.

Die ontwikkeling naar lichte in plaats van zware gemeenschappen is geen nieuwe ontdekking, zeker niet. Maar het zou zomaar kunnen dat de opdracht om afstand te houden en de relatieve onbereikbaarheid van de overheid en andere echte organisaties en instituties, deze trend zichtbaar versterkt. Jammer voor de kerken en korfbalverenigingen, hoera voor new age en de hardloopclubjes.

Tot nader order is de moraal niet meer dan dat lokaal beleid er iets bij te winnen heeft door wat bedachtzaamheid aan de dag te leggen. Als iedere professional nu eens drie burgers die hij of zij al zes maanden niet sprak eens ondervroeg, over hoe deze nu naar de buurt kijkt? Althans, alvorens er al weer gemeentelijke plannen over 'de civil society na corona' gemaakt worden. Dan is de minste winst dat die mensen zich gezien weten, maar komen er vermoedelijk ook nog wel wat verrassingen om de hoek.

Menno Hurenkamp is publicist en politicoloog verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek en de Universiteit van Amsterdam. Samen met Neeltje Spit, Kors Visscher, Evelien Tonkens en Margo Trappenburg doet hij onderzoek naar burgerinitiatief ten tijde van corona.